
LUGEMISEST

Jaak Jõerüüt

EXORDIUM EHK INGRESSUS EHK PREAMBUL

Sellisel ajastul, mil massid on hakanud arvama, et nende eest loeb (ja mõtleb) masin, on mõistlik mitte liituda massiga.

I. GEORGE STEINER

1914. aastal ehk sada kaksteist aastat tagasi kirjutas kolmekümne nelja aastane A. H. Tammsaare lüüriliselt:

Ma armastan raamatuid lugeda oja kaldal istudes, kuulates möödavulisevaid laineid, nagu oleksid nad elutunnid: raamat päästab nii mõnegi silmapilgu kaduvusest.

Ma armastan raamatuid kevadel, kui kõik lööb lakkama, õilmitsema ja kui mesilased sumisedes mett korjavad: mina otsin mett raamatutest.

Ma armastan raamatuid sügisel, kui vihma pladiseb tinasist pilvist lõpmata ja tuul ulub toanurgal ning korstnasuul, nagu nutaks keegi suurel häälel kallimat: on raamatuid, mida lugedes isegi taevatähed pisaratena paistavad.¹

Ja samm enne surma, kuuekümne ühe aastaselt sellise kibedusega, mis sobib tänasesse päeva:

Vaimselt hellitame aina lamedat keskpärasust.²

¹A. H. Tammsaare. *Mõtteid ja mõtisklusi*. (Loomingu Raamatukogu nr 1–3.) Koost. Elem Treier. Tallinn: Perioodika, 1978, lk 109.

²Samas, lk 103.

2008. aastal ilmus Loomingu Raamatukogus Briti esseisti George Steineri (1929–2020) valitud esseede kogu, mille koostas ajaloolane ja kultuuriteadlane Marek Tamm ning tõlkis inglise keelest Triinu Pakk. Need esseed ilmusid originaalis aastatel 1978–1996. Juba esimesest, pealkirjaga “Ebatavaline lugeja”, võib leida kümneid raamatu-paatoslikke lauseid, mis võiks olla motoks mis tahes loole, loengule, romaanile, filmile, ooperile, operetile, väitekirjale jne, mis puudutavad raamatu teemat.

Lugeja eluiga mõõdetakse tundide, raamatu oma aastatuhandetega. [---]

Marmor mureneb, pronks paatub, kuid kirjutatud sõnad — näiliselt kõige hapramad kõigist meediumeist — jäävad püsima. Need elavad üle oma loojad [---].

Seniajani on üksnes raamatud suutnud surma üle kavaldada ja teha teoks selle, mida Paul Eluard määratles kunstniku keskse sunduse-na: *le dure désir de durer*³ (ja tõesti, raamatud suudavad iseennastki üle elada, karates otsekui sikhüppemängus üle omaenese algse olemise varju: on olemas üliolulisi tõlkeid ammu väljasurnud keeltest). [---]

Sisaldub ju igas igas raamatus panus unustuse vastu, kihlvedu vaikuse vastu, mille võib võita üksnes siis, kui keegi raamatu uuesti lahti lööb (kuid erinevalt inimesest võib raamat seda surnuist tõusmise võimalust oodata terveid sajandeid).⁴

Koostaja Marek Tamm on oma järelsõna pealkirjaks pannud “George Steiner, lugemisõpetaja”, tsiteerides juba alguses Steinerit ennast, kes olevat läbi aastakümnete korranud üht enesemääratlust: “[M]ulle meeldiks, kui mind mäletatakse hea lugemisõpetajana, *maître à lire*’ina, sellena, kes saatis oma elu mööda teistega koos lugedes.” Ja kes täpsustas hiljem:

Lugemise all pean ma silmas heastavat tegevust selle sügavalt moraalses tähenduses: lugemine peaks meid siduma teatud nägemu-

³Pr k Kestev tahe kestma jääda. *Tlk.*

⁴George Steiner. *Valik esseid.* (Loomingu Raamatukogu nr 33–34.) Koost. Marek Tamm, tlk Triinu Pakk. Tallinn: Kultuurileht, 2008, lk 8–9.

sega, tugevdama meie inimlikkust, hoidma ära meie teelt kõrvale kaldumise.⁵

Marek Tamm lõpetab järelsõna tähendusliku, aina aktuaalsemaks muutuva, ütleksin, et isegi päev-päevalt muutuva nendinguga, mis on kirja pandud juba 2008. aastal:

Ühena viimastest elavatest autoritest õpetab Steiner meile lugemise väärtust ajal, mil mitte meie ei vaja üha enam raamatuid, vaid raamatud vajavad üha enam meid. Sest, nagu tunnistab üks tegelane Hispaania kirjaniku Carlos Ruiz Zafóni romaanis “Tuule vari” (2001, e. k. 2008), “lugemisse paneme me kogu oma mõistuse ja südame ning see oskus muutub iga päevaga üha haruldasemaks”.⁶

George Steiner on ainus inimene, kellest tean, et teda on rahvusvahelises kultuuriruumis nimetatud lugemisõpetajaks. Mee-
nutagem vahel üht tähendussõna: me kõik toetume mineviku hiiglaste õlgadele. Ja sellisest hoiakust lähtudes on loomulik mitte korrata oma sõnadega seda, mida keegi on juba öelnud, selgelt ja täpselt, pigem tsiteerigem. Tsiteerimine austab neid vaimseid eelkäijaid, kellele me — sageli enese teadmata — oma mõtte-
maailmas toetume. Tsiteerimine on hariv tegevus, eelkõige iseend hariv.

Ühel leheküljel kirjutab Steiner nii:

Ehe lugemine nõuab vaikust [---] lugemine [---] on vaikne ja üksildane tegevus. See on võbelev vaikus ning üksildus, mis kihiseb sõnade elust. Kuid lugeja ja maailma [---] vahele on tõmmatud kardin.⁷

Ja teisel lisab:

Vaikuse ja üksinduse hind aina tõuseb. (Muusika kõikjaldasus ja prestiiž tulenevad osalt just asjaolust, et seda saab kuulata teiste seltsis viibides. Tõsine lugemine aga välistab isegi lähedaste inimeste seltskonna.)⁸

⁵Samas, lk 143.

⁶Samas, lk 149.

⁷Samas, lk 14.

⁸Samas, lk 23.

Olgu need laused sissejuhatuseks eriti pikale tsitaadile (ja ühtlasi õigustuseks, kui kellelgi tekib küsimus, miks nii pikalt). Selle tsitaadi punktuaalset kirjutamisaega ma ei tea, igatahes kuulub see eelmise sajandi lõpuaega, kuid kõlab täna hommikuliselt!

Ent kust peaksime leidma tõelisi lugejaid, *des lecteurs qui sachent lire*⁹? Ma kahtlustan, et meil tuleb ilmselt nad välja õpetada.

Ma kannan endas nägemust “loomingulise lugemise koolidest” (“koolid” on kaugelt liiga pretensioonikalt öeldud; üks vaikne tuba ja laud ajavad asja ära). Meil tuleb alustada aine terviklikkuse kõige lihtsamast ja seetõttu ka kõige rangemast tasandist. Me peame õppima lauseid osadeks lahutama ja oma teksti grammatiliselt analüüsima, sest — nagu õpetas Roman Jakobson — poeesia grammatikat, luuletuse närvikava ja kõõluseid ei saa näha see, kes on pime grammatika poeesiale. Meil tuleb taas tunda õppida meetrikat ja noid skandeerimisreegleid, mida Victoria ajastul tundis iga kirjaoskaja koolipoiss. Meil tuleb seda teha mitte pedantsusest, vaid masendava tõsiasja tõttu, et kogu luules ja päris märkimisväärses hulgas proosaski on meetrum see muusika, mis valitseb mõtte ja tunde üle. Me peame elule äratama oma mälu tuimaksjäänud lihased, taasavastama oma täiesti harilikkes minades need tohutud täpse pähejätmise ressursid ning naudingut tekstidest, mis on leidnud meis endale kindla eluaseme. Me püüaksime omandada neid mütoloogiat ja pühakirja tundmist, ühise ajaloolise mälestuse algeid, ilma milleta on vaevalt küll võimalik — otsimata lakkamatult abi üha suuremat vaeva nõudvatest joonealustest — adekvaatselt lugeda ridagi Chaucerit, Miltonit, Goethet või — toomaks teadlikult modernistlikku näidet — Mandelštami (kes, nagu ilmneb, on üks vastukaja meistreid).

Selline “loomingulise lugemise” klass läheks edasi sammhaaval. See alustaks praeguste lugemisharjumuste peaaegu täielikust düleksist. See loodaks jõuda niisuguse asjatundliku pädevuseni, nagu see valitses Euroopa ja Ameerika Ühendriikide hea hariduse saanute seas, ütleme, 19. sajandi lõpul. Ideaal, mille poole see püüdleks, oleks see *achèvement*, see rahuldustpakkuv ja krooniv süüvimine teksti, milles kõneleb Péguy ja mille musternäideteks on Mandelštami süüvimine Dantesse või Heideggeri süüvimine Sophoklesse.

⁹Pr k Lugejaid, kes oskaksid lugeda. *Tlk.*

Alternatiivid ei ole kuigi julgustavad: ühelt poolt labastumine ja karjuv intellektivaegus, teiselt poolt kirjanduse taandumine muuseumikappidesse. Ühelt poolt klassiku odavalt klantsima löödud “süžeekokkuvõtted” ehk ette läbi nämmutatud ja trivialiseeritud versioonid, teiselt poolt loetamatud kommentaaride kommentaariid. Kirjaoskus peab keskväljaku taas enda kätte võitma.¹⁰

Aga milline on “see lugeja, kes oskab lugeda”, seda peab igaüks, kes on raamatute sõber, ise katsuma ette kujutada. Abiks saavad olla need raamatud, olgu või vähesed laused ja lõigud neist, kus sõnade mõjujõud on mingil põhjusel vähemalt kohati nii tugev, et lausa peab inimeses äratama midagi, mis vahepeal uinus, aga võib kellest tahes teha vähemalt mõneks hetkeks “tõelise lugeja”.

Pakun ühe võimaluse.

Varlam Šalamov, *Kolōma jutud*.

Jutu pealkiri, kust on pärit katkend, on “Kuiv pajuk”. Koht — vangilaager Venemaal, Stalini ajal. Endine poliitvang Šalamov on kirjutanud siin enda ja mõnede kaasvangide vanglaelu ühest episoodist. Mõju üle otsustagu igaüks ise, omaette.

Puuduses ega hädas sõprust ei sünni. Need “eluraskused”, millest ilukirjanduse muinasjutud meile pajatavad ja mis peaks olema sõpruse tekkimise kindlaks tingimuseks, pole lihtsalt piisavalt raske. Kui häda ja puudus on kokku liitnud, inimestevahelise sõpruse sünnitanud, siis tähendab, et puudus pole olnud äärmine ja häda suur. Mure pole piisavalt terav ja sügav, kui seda on võimalik sõpradega jagada. Tõelises puuduses on võimalik tunda õppida üksnes iseenda hinge ja keha tugevust, seal selguvad sinu võimaluste piirid, füüsiline vastupidavus ja vaimujõud.

Me kõik saame aru, et ellu jääda võib üksnes juhuslikult. Ja ime, et noorena oli mul kõigi ebaõnnestumiste ja põrumiste puhul ütlemine: “Noh, nälg me ei sure”. Olin selles lauses kindel, kindel kogu ihust ja hingest. Ja ma sattusin kolmekümneaastaselt inimese olukorda, kes ongi tõeliselt nälgas suremas, kes sõna otseses mõttes leivatüki pärast kakleb — ja seda kõike tükk aega enne sõda.

Kui me neljakesi Duskanja jõel kokku saime, siis teadsid kõik, et sinna ei tulnud sõpruse pärast; teadsime, et ellu jäädes on ükstei-

¹⁰Samas, lk 25–26.

sega kohtumine meile vastukarva. Meil on ebameeldiv meenutada halba: hulluksajavat nälga, söögikateltes täide väljakeetmist, ohjeldamatut luiskamist lõkke ääres, luiskamist-unistamist, gastroonoomilisi muinasjutte, omavahelisi tülisid ja ja ühesuguseid unenägusid, sest me nägime unes ühte ja sama: meist mööda lendavaid rukkileivapäitse, mis olid nagu suured meteoriidid või inglid.¹¹

Ja nüüd meenutan banaalset tõde: kõik, mida loeme, on kellegi kirjutatud. Sellele järgneb banaalne tõdemus, et literaatide kohta, nii nagu kõigi avalikkuses tegutsevate inimeste kohta, räägitakse ja kirjutatakse alati midagi, mis on tõest kaugel, peaasi et mõjuks kurioosselt, veidralt või vähemalt kahtlaselt.

Igaüks võib endalt küsida, kas mõni fakt, legend või värske kuulujutt mõne kirjaniku kohta on teda pannud lugema tolle kirjaniku teoseid, või hoopis vastupidi, kas teadmine kirjanikust, liiga vähene või üleliigne, mõjub ligitõmbavalt või eemal tõukavalt. Võiks kirjutada essee: kuidas sünnivad eelarvamused, ja kirjandus-kunstimaailmast leiab ainet küll ja küll. Eelarvamused autorite kohta käivad paraku lugemise juurde. Tean vähemalt ühte eesti keelde tõlgitud raamatut, mis jutustab neist asjadest ironiaga. Esimene lugu on William Faulknerist ja seega algab teos niimoodi:

Kulunud legendi järgi kirjutas William Faulkner romaani “Kui ma olin suremas” kuue kuuga ja äärmuseni nigelates tingimustes: töötades öisel ajal kaevanduses kummuli pööratud käru najal, tolmuse kiivri külge kinnitatud lambi kahvatus valguses. Sellega püüab kulunud legend lahterdada Faulkneri vaeste ja paljukannatanud, pisut proletaarse maiguga kirjanike ridadesse. Ometi vastab tõe le vaid jutt kuuest nädalast: kuuest suvenädalast, kui kirjanik elektri jaama söekatla käigusoleku eest vastutajana kasutas ära pikalevenivaid pause söelabidatäite vahel. Faulkneri sõnul sai ta seal häirimatult töötada, hiiglasliku päevinäinud dünamo ühtlane surin olnud “rahustav” ning paik ise “soe ja vaikne”.¹²

¹¹Varlam Šalamov. *Kolõma jutud*. (Edmund Burke'i selts.) Tlk Ilona Martson. Tallinn: EKSA, 2019, lk 52.

¹²Javier Marías. *Kirjapandud elud*. (Loomingu Raamatukogu nr 38–40.) Tlk Maria Kall. Tallinn: Kultuurileht, 2010, lk 13.

Robert Louis Stevensoni kohta kirjutab Marías kokkuvõtlikult:

Pole kahtlust, et Stevenson oli härrasmees, kuid mitte äärmuseni, ütleme pigem, et ta oli seda just parajal määral: pole olemas tõelist härrasmeest, kes poleks vähemasti kordki elus käitunud tõelise lurjusena.¹³

Itaalia kirjaniku, maailmakuulsa Lampedusa kohta on üldiselt teada, et ta on

üks väheseid kirjanikke, kes ei tundnud end ega elanud kunagi kirjanikuna [---], sest Giuseppe Tomasi di Lampedusa isegi ei püüdnud midagi avaldada enne, kui päris elupäevade lõpus.¹⁴

Ja Marías lisab kohe:

Lampedusa oli võrdlemisi täitmatu ja kirklik *lugeja*.¹⁵

Järgneb Maríase pikk, üksikasjalik kirjeldus, kuidas Lampedusa oma päevi veetis, jalutades orbiidil: kodu, raamatukogud, raamatupoed ja kohvikud, kirjeldus, mis sisaldab tema iseloomu ja käitumise kohta iseäralikke detaile, millest üks on Maríase sõnastuses selline:

Lampedusa armastas raamatuid sedavõrd kirklikult, et kasutas neid koguni seifina: tal oli kombeks külvata raamatulehtede vahele väiksemaid rahatähti, et hiljem tingimata unustada, milliste köidete vahele need just pandud said. Seepärast ütles ta mõnikord, et tema raamatukogud peidavad kaht varandust.¹⁶

Jne jne, palju seiku, legende ja nende ümberlukkamisi on selles raamatus kirjas.

Üks väga markantne näide ses mõttes, et näitab ajakirjanike klikijanu juba ammu enne, kui arvutid tekitasid meie ellu virtuaalse nähtuse: klikk.

¹³Samas, lk 44.

¹⁴Samas, lk 29.

¹⁵Samas.

¹⁶Samas, lk 30.

Jutt on Isak Dinesenist, Taani kirjanikust, kes elas pikka aega Aafrikas ja keda tuntakse ta Aafrika-raamatu järgi Karen Blixenina. See oli ta pärisnimi, kuid ta kasutas kirjanikuna ka varjunime-sid, Dineseni kõige rohkem.

Kui Dinesen külastas 1959. aastal esmakordselt Ameerikat, maad, kus tema teoseid erilisel hinnati ja tunnustati, jõudsid temast ette lõputud kõmujutud ja mõistatused: ta on tegelikult mees, ta on tegelikult naine, Isak Dinesen on kaks inimest: vend ja õde, Isak Dinesen elas 1870. aastal Bostonis, kirjanikuproua on pariislan-na, kirjanikuhärra elab Helsingøris, proua veedab suurema osa ajast Londonis, ta on nunn, härra on väga külalislahke ja võtab vastu noori kirjanikke, härraga on raske kontakti saada, ta elab justkui vanglamüüride vahel, proua kirjutab prantsuse keeles, ei, hoopis... Kui Dinesen lõpuks saabus ning temaga lugematutel võõruspidudel ja avalikel rahvarohketel üritustel, kus ta peast oma lugusid jutustas, kohtuti, selgus, et Dinesen on habras ja ekstra-vagantne vanaproua, kelle palgeid katavad kortsud ja kelle käsi-varred on peened kui tikud, kes riietub musta ja kannab peas tur-banit, kõrvades teemante ning kelle silmalaud on tumedaks vöö-batud. Legend arenes omasoodu, kuigi võttis nüüd konkreetsema suuna: ameeriklased teadsid rääkida, et Dinesen toitub vaid aust-ritest ja šampanjast, mis polnud aga täpne, sest mõnikord leppis kirjanik ka krevettide, sparglite, viinamarjade ja teega.¹⁷

Tegelikult elas vanaproua ehk paruness Karen Blixen väga paikselt Taanis, oma lapsepõlvekodus.

Maríase raamatus leidub peale konkreetsete lugude ka mõni üldistus, näiteks selline:

Mitte keegi ei tea, milline nägi välja Cervantes, samuti pole täit kindlust Shakespeare'i välimuse kohta, mistõttu võib öelda, et "Don Quijote La Manchast" ja "Macbeth" on tekstid, mida ei saada ainuski isikupärane ilme, ükski lõplik nägu, mingisugunegi pilk, mida teiste inimeste silmad võinuks talletada ning üle aega-de omaks võtta. Kui, siis ainult säärased, mida järeltulevad põl-ved on pidanud vajalikuks neile anda, kõhklemisi, süümepiinade ja ärevusega; need ilmed, pilgud ja näod ei kuulunud kahtlemata Cervantesele ega Shakespeare'ile.

¹⁷Samas, lk 21.

Tundub, nagu muutuksid raamatud, mida üha loetakse, kaugemaks ja arusaamatumaks, kui meil puudub võimalus heita pilk neid sünnitanud autori näole; näib, et meie aeg, kus kõigest on olemas pilt, tunneb teatavat ebamugavust selle ees, mille olemasolu eest ei vastuta kellegi nägu; tundub koguni, nagu kuuluksid kirjanike näjooned lahutamatult nende loomingu juurde. Võib-olla just sellepärast on viimaste sajandite autorid ajast ette rutates jättnud endast maha arvukalt maale või fotosid, [---].¹⁸

George Steineri auks lõpetab temale pühendatud peatüki Jorge Luis Borges, keda Steiner pidas harukordseks lugejaks:

Raamat on füüsiline objekt füüsiliste objektide maailmas. See on surnud sümbolite kogum. Kuid siis saabub õige lugeja ja sõnad — või pigem nende taga peituv luule, sest sõnad ise on pelgalt sümbolid — ärkavad ellu, ning me tunnistame sõna ülestõusmist.¹⁹

II. EZRA POUND

Mees, kes kirjutas kaheksakümne seitsme eluaasta jooksul nagu paljundusmasin. Toodang: seitsekümmend raamatut, üle 1500 artikli ja lugematu hulk kirju. Ühe raamatu pealkiri on *ABC of Reading* (1934); eestikeelse tõlketee pealkiri on *Lugemise aabits*.²⁰ Sellest lihtkohtlasest õpikust (kuid on siiski kiiduväärt, et me emakeeles on ka selline maailmakultuuri vaimutoodangu näide olemas!) pole midagi muud tsiteerida kui paari lõiku Udo Uibo saatesõnast.

Ezra Pound oli möödunud sajandil inglise keeleruumis võib-olla kõige mõjukam kirjanik, aga tema reputatsiooni valget maniskit on alati määrinud mustad plekid. Teda on nimetatud ühelt poolt

¹⁸Samas, lk 141.

¹⁹Jorge Luis Borges. *See värsikunst: Charles Eliot Nortoni mälestusloengud 1967–1968*. (Bibliotheca artis poeticae.). Koost. ja komm. Călin-Andrei Mihăilescu, tlk Rebekka Lotman. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2025, lk 9.

²⁰Ezra Pound. *Lugemise aabits*. (Avatud Eesti raamat.) Tlk Urmas Tõnisson ja Udo Uibo. Tallinn: Vagabund, 2000.

modernismi akušööriks, aga teiselt poolt moodsa luule Savonarolaks. Ka tema loomingu hindamine on olnud vastuoksulik: nagu on tõdenud T. S. Eliot, oli see mõne meelest “ebameeldivalt moodne”, mõne teise meelest aga “ebameeldivalt antikvaarne”.²¹

Seda peatükki kokku võtma ja lõpetama sobib aga mitmekordne tsitaat. See tähendab, et tsiteerin nimetatud raamatu nimetatud saatesõna üht kahest motost, mida on Udo Uiho tsiteerinud Gertrude Steini teosest *Alice B. Toklase autobiograafia*:

Gertrude Steinile ta meeldis aga toredaks ta teda ei pidanud. Gertrude Stein ütles et ta kõlbab küla teejuhiks, suurepäraselt kui sa oled küla, aga kui sa pole, siis ei.²²

III. JAAN KAPLINSKI

Tegelikult ei ole selgeid piire keele ja folkloori, keele ja kirjan-duse vahel. Kirjanduse-folkloori lühivormid on ka keele vormid ja keele keerulisemad vormid on kirjanduse vormid.²³

Eesti keele arengule, keele praegusele kasutamisele jne on mul mõndagi ette heita, ja ma olen leidnud Jaan Kaplinskis selle keeleuurija, selle asjatundja, kelle emakeelt puudutav mõtlemine ja hoiakud mulle istuvad peaaegu alati. Mul on enda kirjutatud raamatute ja ajakirjanduses ilmunud artiklite puhul olnud keeletoimetajatega suheldes nii paremaid kui halvemaid päevi, seda nii Vene ajal kui ka pärast iseseisvuse taastamist.

Essee, kust see moto-lõik on pärit, kannab pealkirja “Soomeugri keeled ja filosoofia”, ilmunud esmalt 2002. aastal. Kõigepealt analüüsib ta eesti keele painutamist mõne võõra keele liistule, et kus ja kuidas n-ö filosofeerimine mängu tuleb, ja toob oma teksti sellised suured kultuurinimed nagu Herder, Hegel, Heidegger ja Wittgenstein, ning siis ta ütleb:

²¹Samas, lk 255.

²²Samas.

²³Jaan Kaplinski. *Eesti, estoranto ja teised keeled*. (Bibliotheca controversiarum.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2024 (esmatrükk 2020), lk 70.

Huvitav on, et kirjanduses, eriti luules, on sellist võõrastele-kõnelemise hoiakut vähem, siin kõneldakse rohkem omadele. Lüürikas on see kindlasti loomulik ja selletõttu on lüürika neid kultuuri valdkondi, kus omakeelsus ja omakultuursus kõige paremini vastu peab ja sageli ka kõige paremaid tulemusi annab. Seda nii täna kui toona. Pole ime, et Herder alustab oma avastusretke rahvaste vaimu uurimisse, tänapäeval ütleksime — kultuuriantropoloogiasse, maailma rahvaste luule antoloogiaga “*Stimmen der Völker in Liedern*”. Eesti vanarahva luule-, kuid ka mõttelugu on peaaegu kõige paremini jäädvustatud meie vanades rahvalauludes. Praeguse aja eesti mõtet kajastab kirjandus, ka luule paremini kui filosoofiana ning filosoofiaks kirjutatud tekstid. Kimp Juhan Liivi luuletusi ütleb oleviku-lähimineviku eestluse, eestlane-olemise kohta rohkem kui sel teemal kirjutatud esseed ja uurimused. Ajas kaugema mineviku kohta, mis muidugi ei ole tingimata ka tões ja vaimus meist meist väga kauge, ütleb palju eesti folkloor: jutud, laulud, mõistatused, vanasõnad, kõnekäänud.²⁴

Autori saatesõna esimene lause võib üllatada paljusid Jaan Kaplinski kui luuletaja-prosaisti-esseisti austajaid. See kõlab nii:

Olen hariduselt ja kutsumuselt rohkem lingvist kui literaat. Nii pole ma enam ammu kirjutanud midagi kirjandusest, küll aga keelest ja keeltest.²⁵

Nimetatud teos on analüütiline, hariv mitmes mõttes, ja sageli kriitilise hoiakuga eesti keele kasutamise, arendamise ja õpetamise suhtes. Ta kriitilisuse tuumpõhjus on sissejuhatuses kokku võetud nii:

Teiselt poolt on mu arusaamad eesti keele omapärasest ja selle omapära väärtusest viinud mind konflikti praeguse eesti keele korraldamise ja õpetamisega, mis minu meelest ei ole õigetest alustel. Eestlastele õpetatakse seda, mida nimetatakse emakeeleks, nagu võõrkeelt, ja seda keelt korraldatakse ja muudetakse, hoolimata eriti keele omapärasest, ent ka lihtsast loogikalt. Olen kurb, et meil on keele harimise ja arendamise saanud oma kätte rühm kitsalt grammatikale ja leksikale keskendunud inimesi, kelle tegevuses on tugevasti alles Johannes Aaviku poolfuturistlikud arusaamad

²⁴Samas, lk 69–70.

²⁵Samas, lk 5.

keelest. Ning samal ajal ei tunta ega hinnata piisavalt tõsisemate keeleteadlaste nagu Andrus Saareste, Lauri Kettuse, Kaarel Leetbergi ja Valter Tauli tööd ja vaateid. Pole ka normaalne, et keele arendamisest on peaaegu kõrvale jäänud kirjanikud, kes mujal on olnud just keele loojad, hoidjad ja uuendajad.²⁶

Tema kriitilisusega olen juba ammu päri, sõltumata sellest, et minu haridus on tema omast kõvasti erinev. Minu kriitilisus on tekkinud elust enesest, nii literaadina kui ka lugejana. Raamatu tagakaanel on Hasso Krulli sõnad:

Mõtlemine keeles ja keelest mõtlemine on Jaan Kaplinski silmis väga lähedased. Tema keelevaated on püsinud uudsetena juba pool sajandit, ja kuigi päriseesti filosoofilist koolkonda pole veel loodud, on neil ulatuslik nähtamatu mõju. Kes veel eesti keelest nii kirglikult kirjutaks? Kaplinskit peaks lugema igaüks, kes tahab keelt kasutada millekski enamaks kui pensujaamas kabanossi ostmiseks.

Essees “Tühi Ilmaruum” ütleb Jaan Kaplinski midagi, mida igaühel, aga eriti lugeval inimesel tasub kõrva taha panna:

Nüüdses maailmas on aina enam hakanud domineerima piltide, eriti liikuvate piltide keel, mis näikse sõnalise keele kõrvale tõrjuvat. Nii lihtne see lugu siiski pole. Piltide ja sõnade keel erinevad tublisti ja nii ei saa üks teist asendada või saab seda teha väga puudulikult. [...] Nii on kujutav ja kirjeldav keel, pildikeel ja sõnakeel käinud ikka rohkem või vähem koos. Kuid mõlemal on omad võimalused ja omad piirid. Kirjeldav keel jääb abituksvõimetuks siis, kui on vaja midagi täpselt ja põhjalikult kirjeldada, olgu lilleaasa, lapse naeratust, lossivaremeid, vaibamustrit või vöökirja. Kujutav keel, pilt saab sellega hõlpsasti hakkama. Ümberpöörduvalt aga ei saa pildikeel, kujutav kunst hakkama filosoferimisega, arutlusega, dialektikaga. Seda ainuüksi juba sel põhjusel, et kujutavas kunstis ei ole eitust, ei ole alternatiivide esitamise võimalust.²⁷

Mõtleme näiteks õuduse ja kurjuse äärmuslikkuse edasimisele. Kujutav keel ehk pildikeel, neid on nähtud: fotod

²⁶Samas, lk 6–7.

²⁷Samas, lk 133–134.

Hitleri-aegsetest koonduslaagritest, kus okastraadi taga seisavad inimvared, kellest jääb igaveseks meelde luu ja nahk ja sügavale auku vajunud silmad. Juurde võib ja ilmselt peaaegu alati soovib iga vaatleja mõelda ükskõik mida, ja mõtlebki, sest ainult pildist sellise põrguliku kurjuse tagajärgede edasiandmiseks ei piisa. Ja nüüd mõelgem neile lausetele Varlam Šalamovi jutustusest, mida eespool tsiteerisin.

Kirjeldava ja kujutava keele võrdlus on minu meelest praegusel ajal väga oluline, tsiteerin Kaplinski mõnuga:

Kujutavas kunstis ei saa öelda “kes teab, ei räägi, kes räägib, ei tea.” Kunst ei saa ka öelda seda, mida ütlevad oma tekstides Platon või Aristoteles, ei saa ka edasi anda Piibli olulisi väiteid, näiteks seda, et Jumal on üks või et alguses oli Sõna ja Sõna oli Jumala juures. Nii olen ma enam kui skeptiline nüüdse aja “kontseptuaalse kunsti” suhtes, kus otsekui tegeldakse millegi uurimise või millegi üle arutlemisega.²⁸

Rääkides piiritletud mõistetest nendib ta, et need on suletud ja nende kasutamine loob omamoodi kinnise süsteemi. See on pikk jutt mõistete täpsustamisest ja kasutamisest nii vajalikus kui eba-vajalikus või lausvales kontekstis; siin vaid napp tsitaat, mis võiks igäüht panna mõtlema ja jätkama, sarnaseid näiteid ise otsides:

Udusus, udu on olnud teadusringkondades halvustav sõna, ometi on ka udul ja udutaolistel nähtustel (udul-pilvedel) maailmas oma koht. Kuigi udu ei taha tunnistada filosoofid, peavad seda tunnista-tama lennufirmad. Nagu ilusti kirjutab Norbert Wiener oma ku-nagises kultusraamatus “Küberneetika”, on taevas tähed ja pilved, esimesi saab loendada, teisi ei saa. Pilvede kirjeldamiseks on vaja teisi meetodeid, [---].²⁹

Veel ühe fundamentaalse probleemi kokkuvõte:

Kahjuks on praegune trend just inimliku suhtlemise asendamine masinlikuga, kui nii sobib öelda. Ka ülikoolides õiendatakse eksameid-arvestusi tihti anketeerimisega: tudeng peab lühidalt, sageli vaid “jaa” või “ei” vormis, õiget vastust alla kriipsutades

²⁸Samas, lk 134–135.

²⁹Samas, lk 79.

vastama ette antud küsimustele. Ka loengud siirduvad osalt inter-netti, nagu mõned erialakursusedki. Võib juhtuda, et üliõpilane ei näegi ihusilmaga lektorit, kelle ainet ta õppis ja milles tegi eksa-mi. Arutlemine, naljad, iroonia, huumor ei kuulu enam asja juur-de. Ei saa olla ajalooõpetajat, kes rääkis lastele ostrakismist ja siis indu sattunult hüüdis “Kreekast välja!” ja tõmbas tahvlile joone sellise ägedusega, et kriit käes murdus. Ei saa olla füüsikaõpetaja-t, kes õpilase uudishimuliku küsimuse pääle, miks ikkagi ei saa arvu nulliga jagada, kostis, et kui ootate ja lähete ülikooli, õpite ka nulliga jagama. Kõik muutub voolujoonelisemaks, mis tundub kõrvaline, jäetakse kõrvale.

Kuidas see uus-voolujoonelisus avaldub keeles? Ons keelelgi te-ma kujunemisel mingi roll? Uues keeles, inimese ja masina suht-lemise keeles, ent ka inimese suhtlemise keeles mitmet mesti ins-tantsidega, riigiga, bürokraatiaga puudub mitmeid elava keele joo-ni. See keel on suuresti ka variant keelest, mida siin nimetan esto-rantoks, estoranto omakorda on kloon, tõlgitud variant sellest, mi-da võiks George Orwelli järgi nimetada *newspeak*’iks, uudiskee-leks.³⁰

See on esseest “Dehumaniseeriv keel”, ilmus raamatus esi-mest korda ehk siis 2020. aastal.

Neile ohtratele tsitaatidele pole mul omalt poolt eriti midagi lisada, nimetan vaid sõnade devalveerumist, mida jõuliselt tõukab tagant igat värvi ajakirjandus. Üks võimalikest näidetest on sõna-de *geniaalne*, *armastatud* ja *legendaarne* kasutamine. Kes tahes, kellest kirjutatakse, keda intervjuueritakse, keda ekraanil näida-takse jne, võib olla tituleeritud armastatuks (lugeda: kogu rahva poolt), legendaarseks (lugeda: kogu rahva seas), nagu ei kõlbaks enam kedagi nimetada vaid heaks, tööakaks, andekaks, originaal-seks, ainulaadseks, eriliseks, lugupeetuks jne. Ja nagu jääks sel-lestki väheks, tituleeritakse meie hulgast lahkunuid üha rohkem muretult *geniaalseks*. Ma ei tea, kas põhjus on rohkem pragmaa-tilises huvi üleskütmise soovis või napis sõnavaras, kuid tulemu-seks on devalvatsioon.

Keeleteema on lugejale lõputu teema. Kui põrkad lugedes, ol-gu see originaal või tõlge, vastu kohmakusi, siis ei tea ju, kas on

³⁰Samas, lk 199–200.

selle taga toimetaja puudumine (see eesti lugematute pisikirjastuste tava), või vastupidi, on tegu olnud sedasorti toimetajatega, kelle sümbolpilt on mul silma ees kirjastuse Eesti Raamat toast seitsmekümnendate keskel: akna all laua taga istub vaikne vana-härra, kes toimetab A. H. Tammsaaret, jälle! Raamatud, mis, nagu juba mainitud, elavad meid kõiki üle, selliseid toimetajaid ei vaja. Ja pealegi, tavaline lugeja ei mõtle sellestki, et toimetaja ja keele-toimetaja on erinevad rollid! Aga Maxwell Perkinseid pole alati võtta.

Punktiks Jaan Kaplinski nimelisele peatükile olgu aga ühe ta essee algus:

VIVAT LINGUA LATINA

Tihedad kokkupuuted prantsuse, itaalia, hispaania ja portugali keelega on viinud mind veidi ekstremistlikule arusaamale, et need keeled on vaid ladina keele murded, dialektid. Ja inglise keel on omamoodi *pidgin-latin*, kreooli-ladina keel. Ilma ladina keelt mingilgi määral oskamata ei ole me päris haritud eurooplased, vaid barbarid.³¹

IV. ALVIS HERMANIS

Lugeda (tuimas bürokraatiakeeles on sellise lugemise sünonüümiks: analüüsida, arvata jms) võib ükskõik mida: oma tujude põhjusi, millest me arvame kõike teadvat, või maailma ajaloo kulgu, millest elav inimene tajub ainult mürdosa. Sellest hoolimata üritatakse mõista seda, kas inimene on ajaloo jooksul paremaks või halvemaks muutunud, see tähendab, et muudkui üritatakse lugeda inimest kui sellist nii, et lõppude lõpuks oleks tõtt loetud. Mõõta headust ja halbust pole võimalik, aga teada tahaks ikkagi, ja alata lähebki lahti selline lugemine, mida ei tehta peatükkide, lehekülgede, lausete, sõnade abil, vaid kuidagi teisiti.

Aga on muudki.

Kunstiajaloolane Juhan Maiste pani hiljuti *Postimehes* ilmunud artikli pealkirjaks “Kuidas lugeda mõisat”, ja alustas nii:

³¹Samas, lk 136.

Mõisad, need aja tolmust tardunud paleused, kõnelevad vaikides meie unistustest ja mälust.³²

Ja lõpetas nii:

Selleks, et mõisa mõista, tuleb avada raamat, kus on kirjas kõik, mis kunagi olnud. Neile kohtadele, mis aeg on ära kustutanud, võib juurde mõelda. Mälul on tiivad.

Loetakse sündmusi, olukordi, olekuid, eriti poliitikas, diplomaatias, äris; ja loetakse ükskõik kelle kõnet, avaldust, intervjuud otse, sõna-sõnalt, aga kindlasti ka ridade vahelt, see tähendab, et üritatakse lugeda seda, mida pole sõnastatud, mida tuleb tajuda ja aimata, et midagi järeldada.

George Steiner räägib vaikusest, mis ongi kullahinnaga. Ent olemas on ka kohvikulugejad, ma kuulun nende hulka; vaikuse või müra mõiste võib olla inimestel erinev. Loetakse mitut raamatut korraga või vastupidi. Loetakse ükskõik kus, voodis, istudes, püstijalu, metsas, lennukis või vastupidi, mitte kunagi kindlaks-määratud lugemise kohas.

Lugemist alustatakse varem või hiljem, kellegi abil või vastupidi. Mina alustasin enne kolmeseks saamist, ise, nii väitis ema ja nii oligi, sest emal puudus täielikult võime valetada.

Loetakse kiiresti või mitte. Mu eluloos on ainult üks kiirlugemise näide, mulle endale siiani arusaamatu. *Meistri ja Margarita* eestikeelne tõlge ilmus 1968. aastal. Ma lugesin ta kohe pärast ilmumist peaaegu lõpuni läbi elektrirongis, sõites Balti jaamast Kivimäele. Umbes veerand tundi seisvas ja umbes kakskümmend minutit liikus rongis.

Mul pole mingit aimu, kui palju raamatuid olen läbi lugenud (rääkimata sellest, kui palju olen üritanud lõpuni läbi, selguseni, tõeni lugeda inimesi, sündmusi, olukordi jne), aga neid peab olema mitu tuhat. Viimane raamat, mille lugemise ma lõpetasin enne selle loo kirjutamise lõppu, on Läti rahvusvaheliselt

³²Juhan Maiste. Kuidas lugeda mõisat. — Arvamus.postimees.ee, 13.09.2025, arvamus.postimees.ee/8322597/juhan-maiste-kuidas-lugeda-moisat.

väga tuntud lavastaja Alvis Hermanise (sünd 1965) päevik suvest suveni aastatel 2015–2016. Olen Hermanise lavastustest näinud tosina aasta eest kaht, Riias, läti keeles, mida ma peaaegu ei oska, ja need olid lummavad. See raamat, mis sattus mu kätte kogemata just nüüd, nagu ettemääratult, tekitas minus esimest korda elus tahtmise ühe teosega konkreetset vestelda, sest autori arvamused ja minu ei-jah-vastused ükskõik mille kohta olid alatasa stiilselt selged, mustvalged. Ja ühtlasi tekkis mul tahtmine avaldada lugupidamist kirjutajale, kes on sada protsenti teatrimees, ent suudab sõnades väljendada, mida tähendab olla suur teatrimees.

Las lõpetab minu kirjutatud loo ühe võimaliku lugemise näide.

Murdosa sellest mustvalgest nähtamatust dialoogist:

Mulle ei ole kunagi meeldinud, kuidas draamanäitlejad luulet esitavad. Nad teevad selle proosaks, hakkavad “selgitama” selle mõtet. Tavaliselt nad ignoreerivad luule vormi ja musikaalsust. Samas suruvad peale oma personaalset interpretatsiooni. Kuulates luulet, tahan ma ise seda oma sisuga täita, mitte kuulata, kuidas konkreetne näitleja kasutab teise autori luulet, et jutustada mulle oma isiklikest probleemidest, oma “keerulisest sisemaaailmast”. Mind see ei huvita.³³

Jah.

Etüüd on teatri alus. Samuti nagu lause on kirjanduse alus. Etüüdide kollektioneerimine on meetod, millega olen töötanud kogu oma lavastajaelu.³⁴

Jah.

Kõikjal meedias on selle nädala peateema nõndanimetatud pagulased. Mulle on selge, et poliitilisi põgenikke on nende hulgas üsna vähe. Lõpuks on see probleem jõudnud ka Lätini. [---]

Mitmetes riikides on olnud võimalus näha, kuidas on neil õnnestunud moslemite integratsioon. See kõik näeb välja natuke na-

³³Alvis Hermanis. *Päevik*. Tlk Contra. Tallinn: Tallinna Linnateater, 2018, lk 36.

³⁴Samas, lk 42.

gu kollektiivne enesetapp. Vana Euroopa enesealalhoiuintinkt on surnud.

Ja seepärast seegi, mis praegu kunstis toimub, näeb teatud mõttes välja nagu lõputu ja pikk nekroloog, mida me kõik koos kirjutame vana hea Euroopa auks. Hüvastijätt tuleb pikk, aga see on juba alanud ja päästa ei saa seal enam midagi. Tuleb loota, et Ida-Euroopas kestab see kauem.³⁵

Jah.

Tänapäeva kunstimaailmas on peamiseks needuseks pühendumine saavutustele ja edule. Sest teisiti pole võimalik, teisiti langed sa välja professionaalide ringist ja muutud isetegevuslaseks. Kogu tänapäeva kunst on nii totaalselt kommertsialiseerunud, et õigused ebaedule on ära võetud. Ja kui sa võrdled ennast kunstnikega, kes elasid vaid viiskümmend aastat tagasi, siis mõistad, kui vähe me väärt oleme. Me pole enam, peab tunnistama, vabad, me oleme selle süsteemi teenrid, ohvrid ja taastootjad ühes isikus. Vähemalt mina tunnen ennast tihti nii. Sest kunstil pole tegelikult saavutustega mingit pistmist. Mõnikord nad satuvad kokku, aga see on ainult kokkusattumus. Kunst on üleüldse midagi muud.³⁶

Jah.

Ma armastan New Yorki ja mul on kahju ära sõita.³⁷

Ei.

Olen ammu välja arvutanud, et mul õnnestus sündida täpselt 100 aastat liiga hilja. Minu aeg oleks olnud 19. sajand.³⁸

Ei.

Sest kõik me, nõukogude lapsed, oleme sirgunud kommunaalkor-
terist.³⁹

Ei.

³⁵Samas, lk 53.

³⁶Samas, lk 54–55.

³⁷Samas, lk 66.

³⁸Samas, lk 70.

³⁹Samas, lk 74.

[T]änapäeva maailmas inimesed pelgavad järjest enam üksteisest erineda. Ka kõik meie suhtluskoodid on muutunud standardseks ja inimlikud reaktsioonid, näoilmed, intonatsioonid ja isegi emotsioonid ei tule enam spontaanselt, vaid märgitakse justkui kindlate märkidega. Näiteks, et väljendada imetlust, võib tänapäeva inimene öelda lihtsalt “Vau!”⁴⁰

Jah.

Möödunud ööl Pariisis kuus terroriakti samal ajal. Suurem osa neist viieteistkümne minuti jalutuskäigu raadiuses minu Pariisi korterist. [---]

Prantsusmaa president annab teada: “See on sõda.” Multikultuursus, valestimõistetud tolerants ja poliitkorrektsus on kaasvastutavad selle massimõrva eest. Mitte terroristid ei ähvarda meid, vaid eurooplaste argpükslikkus.⁴¹

Jah.

Stoppardil on on kõige intellektuaalsema teatriinimese kuulsus, kuid ka tema tunnistas, et publiku naer on nagu sild, mida mööda võib pärast seda transportida kogu ülejäänud informatsiooni.⁴²

Jah, ka lugeja naer.

Koos “Marseljeesi” laulda on hea, aga sellest ei piisa. Arvan, et varem või hiljem on eurooplased sunnitud vastu võtma Iisraeli eriteenistuse nõuanded ja meie igapäevaelu siseneb sellesse samasse rutiini, mida nägin Jeruusalemmas ja Tel Avivis. Kui iga teine ettekandja või bussijuht on maskeeritud agent. Arvuliselt ületab see võrk seal mitmekordselt nii endise Ida-Saksa Stasi, kui ka nõukogude KGB.

Iisraeli Mossad on selle jalgratta juba ammu leiutanud ja teist korda seda enam tegema ei pea. Nad on koos sellega elanud juba aastakümneid. Eurooplastel on see kõik veel ees.⁴³

Jah.

⁴⁰Samas, lk 86.

⁴¹Samas, lk 100.

⁴²Samas, lk 101.

⁴³Samas, lk 102.

Ületöötamine. Läbipõlemise sündroom ei ole enam mingi eksootiline haigus. [---] Tänapäeva teater ja ooper on saanud *showbusiness*'i koostisosaks, me jookseme nagu oravad rattas ja toodame kunsti nagu konveieril. Kunsti tehakse tänapäeval kiirelt ja pealiskaudselt. Süvenemiseks pole aega.⁴⁴

Jah, ka kirjandusega on nii.

Siiski kõige tähtsam, mis sel kuul on juhtunud — need on muutused minus eneses. Minu poliitilised vaated on muutunud täiesti teiseks. Ja poliitilised vaated ei ole midagi muud kui inimese väärtuste skaala. See, mis on siin elus oluline.⁴⁵

Jah, see skaala.

Olen aru saanud, et olen ikkagi konservatiiv. Et maailm, ühiskond ja lõppude lõpuks kogu kosmos toimib rangelt paikapandud seaduste järgi. Ja targim, mida inimene võib teha — püüda mõista neid seadusi ja kohanduda nendega. Ja seda pole vähe. Sest harmoonia ja “korrastatus” nõuab rasket igapäevatööd iseendaga, nõuab tarkust ja pingutust. Näiteks Bachi muusika, jooga või ornamentide kontseptsioon on maailmamudelid, mis avanevad vaid füüsiliselt ja vaimselt stabiilsetele inimestele. Ülejäänutele jäävad need vaid huvitavaks eksootikaks. Kaos ja anarhia on omakorda kõige lihtsam, mis võib olla.⁴⁶

Jah.

Tänapäeva kunstis on romantism asendatud iroonia ja küünilisusega. Sellised ajad.⁴⁷

?

Vaevalt muidugi rahvuslikku kuuluvust läbi ideoloogia kasvatakse. See tuleb läbi aistingute, läbi looduse, läbi intonatsioonide ja mentaliteedi üldiselt. Rahvustunne jõuab inimeseni pigem läbi meeleeelundite — kuulmise, nägemise ja maitsmise ja nii edasi.⁴⁸

⁴⁴Samas, lk 104.

⁴⁵Samas, lk 136.

⁴⁶Samas, lk 137.

⁴⁷Samas, lk 153.

⁴⁸Samas, lk 163.

Jah.

Elu koosneb võitjatest ja ohvritest. Neid esimesi oskan ma praegu juba näo järgi ära tunda.⁴⁹

Ei.

Teater on vajalik vaid seal, kus inimeste kehad elavad väljakannatamatutes tingimustes. Teater on meil vist supelranna asemel.⁵⁰

Ei.

Pariisi lennujaamas New Yorgi lennukist välja ronides saame teada, et äsja on toimunud terroriakt Brüsseli lennujaamas. Delta Air Linesi lennule registreerimise laua juures. See on seesama lennukompanii, millega kolm nädalat tagasi Ameerikasse lendasime. [---]

Loodan, et ma ei ole islamofob, aga kuni me ei näe reaalseid enesepuhastamistegvusi Euroopa moslemikogukonnas ja kuni me ei näe ülejäänud Araabia riikide terrorivastaseid operatsioone, seni tohin arvata, et nendes massimõrvades on kaasvastutav kogu Araabia maailm. Need on nende inimesed. Ja vaid nemad on suutelised neid vaos hoidma.⁵¹

? Naiivne.

Olen üheks päevaks Münchenisse sõitnud. Ei ole ammu Saksa maal käinud. [---] Aga nüüd tahavad äkki korraga kaks Münchени teatrit, et ma nende juures tuleval hooajal lavastuse teeksin. Ma valin Münchени Residenztheateri. Istun intendandi kabinetis ja räägime pikalt kogu sellest jandist, mis minu ümber siin Saksa maal oli talvel üles keerutatud. Ma püüan muidugi olla arusaaja, aga see, mida saksa press on minuga teinud, on praktiliselt ühe kunstniku avalik hukkamine ainult sellepärast, et tema poliitilised vaated erinevad ametlikult vastuvõetutest. Ma ei unusta sedagi, et ükski saksa teatrite perest mind ei kaitsnud. Mind sidusid pikaajalised töösuhted paljude saksa teatrilavastajatega, teatrijuhtidega. Mitte ükski ei kaitsnud mind selles olukorras. Mitte minu armusi, aga minu õigust mõelda teistmoodi. [---]

⁴⁹Samas, lk 165.

⁵⁰Samas, lk 173.

⁵¹Samas, lk 175.

Kohtan Gundarsit, kes on minu vanas Münchner Kammerspiele teatris (kus omal ajal olen teinud mingi neli lavastust) sõlminud kolmeaastase lepingu ja töötab näitlejana. Gundars räägib vaikselt häälega. Küsin — miks nii? Ta vastab, et tunneb end nagu Stirlitz, kelle juurde on tulnud agent Keskusest.⁵²

!

Inimese loomulik olek on laiselda ja tõesti mitte midagi teha. Töötamine ja töö üldiselt on kunstlik väljamõeldis. Looduses, loomariigis ju keegi ei tööta.⁵³

Ei.

Teatavasti inimesed käivad mööda muuseume vaid välismaal. Mitte oma linnas. Ja esimene ja peamine muuseum, mille külastamine on alati kohustuslik ja mis räägib rahvast kõik — see on kunstimuuseum.

Maalid. Minu jaoks on need ainukesed tunnistajad möödunud päevadest, minevikust. Midagi muud pole ju jäänud. Mõned majad ehk. Aga maalid pole pelgalt ajaloo ja kunsti segu. Seal on juures ka inimlik puudutus. Otseses ja kaudses tähenduses.⁵⁴

? Ei.

Mõnikord mõtlen — mis juhtuks, kui kõik need mitmed sajad tuhanded lätlased, kes on pudenenud laiali alates 1990. aastast, pöördusid järsku tagasi. Pöördusid tagasi kõigi oma teadmiste ja uue kogemusega.

Hirmus mõelda, sest mis siis juhtuks kogu selle meie kohaliku halli massiga riigivalitsuses ja poliitikas.

Neile oleks see ju määratu tragöödia.⁵⁵

?!

⁵²Samas, lk 177–178.

⁵³Samas, lk 192.

⁵⁴Samas, lk 193.

⁵⁵Samas, lk 210–211.

Aga teater meeldib mulle just seepärast, et lubab reaalsust deformeerida. Taipasin juba tudengieas äkitselt, et peamine “võlutrikk” **kunstis** [minu rõhutus — *J. J.*] on reaalsuse nihe. Kui midagi kopeeritakse väga täpselt, aga päris lõpus mõned detailid “deformeeritakse”, justkui lisades “unenäo reaalsust”.⁵⁶

Jah.

Ma olen ammu aru saanud, et inimeste arvamused peegeldavad vaid neid infoallikaid, mida keegi kasutab.⁵⁷

Jah.

Ilu ja poeesia on kunsti kõrgeim mõte. Tänapäeva paljudele harimatutele inimestele tundub see vanamoodne idee. Kunstiajaloo tundjad ei hakka nendega vaidlema. Ei tasu raisata aega plebeidega diskuteerimiseks. Kunst on kõikidel sajanditel olnud metafüüsiline territoorium, kus inimesel on võimalus luua ideaalne, fantastiline reaalsus. Kus valitseb irratsionaalne harmoonia ja mida tähistatakse sõnaga — ilu. [---]

Nagu ütlevad matemaatikud: õige matemaatilise valemi ehk võrrandi kohustuslikuks tunnuseks on — ilu. Lahendus on õige ainult siis, kui see on ilus.⁵⁸

JAH.

*

Postskriptum: rohkem kui näidendeid, libretosid, raamatuid on Alvis Hermanis oma elus lugenud inimesi.

JAAK JÕERÜÜT (1947) on lõpetanud Tallinna Polütehnilise Instituudi majandusteaduskonna 1973. Kirjanike Liidu sekretär 1977–1986, aseesimees 1986–1989, ENSV kultuuriministri asetäitja 1989–1990,

⁵⁶Samas, lk 211.

⁵⁷Samas, lk 221.

⁵⁸Samas, lk 222–223.

ENSV (EV) Ülemnõukogu saadik 1990–1992, Eesti Loomeliitude Kultuurinõukogu esimees 1989, Eesti Vabariigi välisministeeriumi teenistuses 1993–2015, Eesti Vabariigi kaitseminister 2004–2005. Avaldanud üle 20 raamatu proosat, luulet, näidendi ja mitteilukirjandust. *Akadeemias* on temalt ilmunud artiklid “Gustav Suits, Ernest Hemingway ja meie” (2017, nr 5, lk 773–779), “Sada aastat ja neli aastat” (2018, nr 3, lk 387–392), “Silmad pärani kinni, ikka veel” (2018, nr 7, lk 1155–1165), “Enesetapjalik Euroopa” (2019, nr 6, lk 975–984), “Eesti idee” (2020, nr 5, lk 771–776), “Sünnimaa: Monoloog Paavo Haavikkole” (2021, nr 12, lk 2216–2227) ja “Sõjast äratatud mälu” (2023, nr 11, lk 1923–1946) ning Mihkel Muti teose *Liblikas, kes lendas liiga lähedale: Mati Unt ja tema aeg* arvustus (2024, nr 2, lk 351–365), ka on ilmunud Eve Pormeistri intervjuu temaga “Igavene otsimine: Teekond iseendani” (2020, nr 7, lk 1246–1277).